

“Gündelik Yaşam Tarihi” ve Osmanlı Esnafi

Nalan Turna*

“Gündelik Yaşam Tarihi” ve Osmanlı Esnafi

Bilinen isimleri arasında, Alf Lüdtke ve Hans Medick bulunan *Alltagsgeschichte*, aşağıdan yukarıya yeni bir sosyal tarih olan ve diğer adıyla gündelik yaşam tarihi, 1970’lerin ortalarında, “büyük yapılar, büyük süreçler ve büyük karşılaştırmalar”ı merkez alan sosyal bilimlerin tartışma konusu yapıldığı bir ortamda ortaya çıktı.¹ Bu dönemde yeni ortaya çıkan sosyal bilimlerin hız kazanmasıyla birlikte geç ve erken dönem işçi sınıfı, sosyal ve kültürel açıdan ve daha mikro düzeyde çalışıldı. Eski tarz, kurumsallaşmış ve siyasi açıdan çalışılan emek tarihi ile kuru kantitatif çalışmaların yerini, adsız (*nameless*) sıradan insanların yaşamını anlamaya çalışan ve onların gündelik materyal durumlarını konu edinen çalışmalar almaya başladı. Bu atmosferde, *Alltagsgeschichte* sıradan yaşama odaklandı. Sıradan insanları, sadece işte değil aynı zamanda evde ve oyunda / eğlencede değerlendirdi.

Alltagsgeschichte, kamusal ile özel olanın dikotomi yani birbirinin karşıtlığı olarak konumlanması durumunu eleştirerek yeni yaklaşımlar sunmaktadır. Olaydan ziyade deneyime odaklanarak tabana (*grassroot*), yani sıradan insanın deneyimlerine bakarak realitenin yakalanabileceğini savunmaktadır. Tarihin düz bir çizgiden ibaret olduğu teleolojik ve ilerlemeci (*progressive*) yaklaşımlara şüpheyle bakan bu tarih yazımı, her şeyin düz bir çizgiden ibaret olmadığını anlatmak istemektedir.²

* Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, nturna1@yahoo.com.tr ORCID: 0000-0001-7511-609X

1 Geoff Eley, “Foreword,” In *The History of Everyday Life: Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*, ed. Alf Lüdtke, Princeton University Press, Princeton 1995, ss. vii-xiii; Tarih yazımında sıradan insanların öne çıktığı aşağıdan yukarıya (*history from below*) tarihçilik 1960’larda doğdu. Her ne kadar *Alltagsgeschichte* 1970’lerde doğsa da mikrotarih ile birlikte 1980’lerde popüler hale geldi. Aşağıdan yukarıya tarihçilik, sonrasında mikro tarih ve gündelik yaşamın tarihi ile gelecekle konularına dair kısa bir analiz için bkz. Andrew I Port, “History from Below, the History of Everyday Life and Microhistory,” *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 2. bs, Vol. 11, s. 108-113.

2 Alf Lüdtke, “Introduction: What is the History of Everyday Life and Who Are Its Practitioners?” In *The History of Everyday Life: Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*, ed. Alf Lüdtke, Princeton University Press, Princeton 1995, ss. 3-40. Gündelik yaşam teorisyenlerinden olan Henri Lefebvre’nin ve Michel de Certeau’nun çalışmalarının, gündelik yaşam tarihi için çok

Kendini, sıradan insanların popüler aktivitelerinin içine girmesiyle gösteren bu yaklaşım, Osmanlı esnafını da mikro açıdan değerlendirme imkânı sunarak realitenin daha fazla yakalanmasına olanak vermektedir. Bu gibi yaklaşımlarda amaçlardan biri de sıradan insanların aktif katılımının mümkün olduğunu/pasif değil aktif aktörler olduklarını göstermektir.

Osmanlı esnafının adlarını çok duymadığımız birçok aktöre ve onların canlı deneyimlerine farklı kaynaklarda rastlamak mümkündür. Osmanlı döneminde bir zorunluluk olmasa da usta, kalfa ve çırak aynı atölyelerde veya dükkânlarda yüz yüze çalışıyorlardı. Bu üçlünün ilişkisi hiyerarşikti. Usta, otoriteyi temsil etmekteydi çünkü altta bulunanlara işi öğreterek onlara beceri kazandırıyor. Bu nedenle çırak ve kalfaların ustaya itaat göstermesi bekleniyordu. Bu hiyerarşik yapı, birtakım ritüeller ve seremonilerle pekiştiriliyordu. Yine de otorite-tabii olma durumu aynı zamanda otonomi-tabii olmama karşıtlığını da beraberinde getiriyordu.³ Fakat bu tip hiyerarşiler bizzat alt kesimden gelen aktörlerin aktif katılımıyla kırılabilirdi. Bunun nedeni usta-kalfa, usta-çırak arasındaki ilişki hiyerarşik olmakla birlikte diyalektik olmasıydı. Kalfalar bazen ücret artışı için uğraşıyorlardı. Çoğu kez de kendi dükkânlarını açmaya yönelerek bağımsız olmaya çalışıyorlardı. On sekizinci yüzyılda İstanbul'da şerbetçilik yapan Nikola adlı bir gayri müslim, kendi dükkânını açmak istediğinde ustası Kuzi ile şerbetçiler kethüdasının engeliyle karşılaşmıştı. Nikola, bu engeli iyi bir şerbetçi olduğuna şahitlik eden kişilerle aşmaya çalıştı.⁴ Kalfa ve çıraklar bazen bireysel bazen de kolektif hareket ederek esnafın bu gibi katı kurallarını esnetiyorlardı.⁵

Esnafın en alt kesimini oluşturan çırakların sesini örneğin hırsızlık, adam yaralama, kaçıp gitme gibi eylemlerinde yakalamak mümkündür. Çırağın çalma eylemi basitçe ahlaki bir sorun olarak ele alınmamalıdır. Çırakların özellikle üst sınıflardan çalması eşit olmayan ilişkiye karşı sembolik bir direnme biçimi olarak

değerli olduklarını burada belirtmekte yarar vardır. Örneğin bkz. Henri Lefebvre, *Everyday Life in the Modern World*, Routledge, New York 1984. Michel de Certeau, *The Practice of Everyday Life*, University of California Press, Berkeley 1984. Gündelik yaşama dair örnek çalışmalar için ayrıca bkz. *The Everyday Life Reader*, ed. Ben Highmore, Routledge, London and New York 2002. Bu çalışmalarda diyalektik açıdan gündelik yaşam ile gündelik yaşamın rutinleri, pratikleri, taktik ve stratejileri gibi birçok konuya yer verilmiştir.

3 Otorite-itaat ilişkisi ve esnafın alt kesiminin otonomi elde etme çabaları konusunda dair bkz. Richard Sennett, *The Craftsman*, Yale University Press, New Haven 2008, s. 54.

4 Başkanlık Osmanlı Arşivi (bundan sonra BOA), *Sadâret Mektubî Kalemi Umûm Vilâyet (A.)MKT. UM.*, 466/46.

5 BOA, *Sadâret Evrakı Mektubî Kalemi (A.)MKT.*, 145/6.

tezahür etmektedir. Örnek vermek gerekirse; 1860 yılında, Kiryako adındaki bir ayakkabıcı çırağı, zahire simsarının saatini çalmıştı.⁶ Alt sınıfa mensup olan çırağın, daha üst sınıfa mensup olan zahire simsarının saatini çalması sınıfsal olarak değerlendirilmelidir. Benzer şekilde 1862’de, Kasap Hacı Arslan Ağa’nın yağını, iki çırağı Martivelli Georgi ve Yorgi ile bir başka esnafın çırağı çalmışlardı. Yakalanınca da cezalandırılmışlardı.⁷ Çırakların bu gibi eylemlerinin arkasında fakir olmaları, kötü muamele görmeleri, kötü koşullarda yaşamaları, düşük ücretle veya hiç ücret almadan çalışmaları gibi birçok nedeni olmalıdır.⁸

Kroniklerden yola çıkarak esnafın gündelik yaşam pratiklerine dair farklı örnekler verilebilir. Kroniklerde esnafın deneyimleri yeniçerilerle olan ilişkileriyle öne çıkıyordu. Konuyu detaylandırmak gerekirse, devletin içine girdiği kriz nedeniyle yeniçeriler kendilerini finanse edebilmek amacıyla ekonomik aktivitelerin içine girdiler. Bunların bir kısmı, bazı araştırmaların da gösterdiği gibi esnafın gardıyanı, yani kent korumacı/tekelci ekonominin koruyucuları oldular.⁹ Bazı yeniçeriler ise sokaklarda mısır vs. satmak zorunda kalmaktan ve aynı zamanda maaş cüzdanlarının/esamelerinin satılmasından dolayı şikâyet ettiler.¹⁰ Bunların bir kısmı İstanbul’da kent ekonomisini parselleyerek himaye karşılığında haraç alınan bir düzen ortaya çıktı. Kısacası, özellikle İstanbul, Kahire, Sofya, Belgrat gibi kentlerde yeniçeriler, ekonomik aktiviteler içinde yer alarak gündelik yaşamın içinde çokça yer aldılar.¹¹ Silahlı güç olduklarından dolayı yeniçerilerin esnafla ilişkisi zaman zaman zorlayıcı oluyordu. İstanbul’da haffaf esnafı/ayakkabı satan esnaf, Kayseri’den gelen mestleri satmaktan imtina etmesinin ardında böyle

6 BOA, Meclis-i Vâlâ (MVL), 838/82.

7 BOA, MVL, 942/34.

8 Kölelerin kullandıkları taktikler için bkz. James C. Scott, *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*, Yale University Press, New Heaven, London 1990, s. 188; Robert Darnton’un büyük kedi katliamı adlı çalışmasında 18. yüzyıl Fransa’sında matbaacılık sektörünün yaşadığı kriz sonucunda alt kesim matbaacıların isyanı anlatılmaktadır. Büyük kedi katliamı da verilen tepkinin sembolik bir ifadesidir. Robert Darnton, “İşçiler Ayaklanıyor: Saint-Séverin Sokağı’nda Büyük Kedi Katliamı,” *Büyük Kedi Katliamı: Aydınlanma Fransa’sında Düşünceler, İnanışlar*, çev. Mustafa Yılmaz, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2017, s. 87-115.

9 Bu konuda bkz. Donald Quataert, “Janissaries, Artisans and the Question of Ottoman Decline,” In *Workers, Peasants and Economic Change in the Ottoman Empire 1730-1914*, ed. Donald Quataert, İstanbul, Isis Press 1993.

10 Yeniçerilerin esnafla olan ilişkisi hakkında örneğin bkz. Nalan Turna, “Yeniçeri-Esnaf İlişkisi: Bir Analiz”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Ticaret Hayatı*, ed. Fatmagül Demirel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 21-42.

11 Quataert, *agm.*

bir neden vardı: “*bizler, bu mestleri alamayız. Zîrâ bizlere yafta verdiler ki, sakınup bu mestleri almayasız deyü, sonra sizlere ziyânımız dokunur dediler. Bizler hauf ederiz.*”¹² Eğer bu dışarıdan gelen ayakkabıları almamak için bir bahane değilse yeniçerilerden gerçekten de korkuyorlardı. Esnaf-yeniçeri güç ilişkisi olarak değerlendirildiğinde ise bu iş birliğinin geçici olarak kırıldığı açıktır. İstanbul Kadısı “*bu ne gûne sözdür*” diyerek mestlerin esnafa dağıtılmasını sağladı. Dışarıdan gelen malın İstanbul’da satılması, mestçi esnafı ve haffaf esnafın tekelinin kırılması, daha az kâr elde etmeleri ve kentkorumacı ekonominin gardiyanı olan yeniçerilerin mest dağıtımından haraç alamamaları anlamına geliyordu.¹³

Yeniçeri-esnaf ilişkisi hem bir çatışma hem de uzlaşma niteliği taşıyordu.¹⁴ Yeniçerilerin silahlı gücünü arkalarına alan esnaf tekellerini koruyabiliyor ve daha fazla rekabet edebiliyordu. Aynı zamanda bu silahlı güç hoşnutsuzluk durumlarına neden oluyordu. Yeniçerilerden hoşnutsuzluk duyanlara dair 1811 tarihinden bir örnek vermek gerekirse:

“Sefere gideceğim yoldaşım” deyü cüz’i pare verüp, çarşu vü bazarda münasebeti olmayan eşyayı dahi kalil bahaya almağa tasaddi ve bazı asla sefere gitmek fikrine gelmeyen, eksik ve fahiş altunu, “yoldaşımın, seferlisin, şunu şol sarrâfa tamâmına bozdur” deyü kendü intifâ’ı için fesâda bâ’is ve ba’zı, “evime lâzım, sefere gideceğim” deyü, balcıdan ve yağcıdan noksân bahâ ile kendü ma’ûnet-i beytini, sâde-i dil âdemlere intifâ’ı için, “bir kahve ver yoldaş” deyü...”¹⁵

Yeniçerilerin zor kullanmasına başka bir örnek daha vermek gerekirse: “*Yemiş İskelesi’nde Ellialtı Bölük yoldaşlarından birkaç erâzül, haddi tecâvüz ile gelen meyve-i ter ve sâirelere cebren şerik olup, metâ’larını ibâdullaha ziyâde bahâ ile fûrûht etdirmeye cesâret ile, ziyâde kâr edüp, ibâdullahı rahmedâr eyledüklerinden başka...*”¹⁶ Başka bir olayda da, Balıkpazarı’ndaki yemenici kalfa ve çıraklarına taarruzda bulundular; ayrıca gelip geçen kadınlara söz attılar; onları yollarından zorla çevirdiler. Bunun

12 Cabi Ömer Efendi, *Cabi Tarihi (Tarih-i Sultan Selim-i Salis ve Mahmud-ı Sani): Tahsil ve Tenkidli Metin*, C I, haz. Mehmet Ali Beyhan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003, s. 417.

13 Cabi, *age.*, C I, s. 417.

14 Silahlı gücü temsil eden yeniçerilerin esnafta kurdukları ilişkiler için bkz. Cemal Kafadar, “Yeniçeriler ve Osmanlı Döneminde İstanbul’un Ayaktakımı: Yok Yere mi Asiydiler?” der. Baki Tezcan, Karl K. Barbir, çev. Zeynep Yelçe, *Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu: Norman Itzkowitz Armağanı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul 2012, s. 135-162.

15 Cabi Ömer Efendi, *Cabi Tarihi (Tarih-i Sultan Selim-i Salis ve Mahmud-ı Sani): Tahsil ve Tenkidli Metin*, C II, haz. Mehmet Ali Beyhan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003, s. 741-742.

16 Cabi, *age.*, C II, s. 902.

üzerine yemenici esnafı, Yeniçeri Ağa’sının merkezi olan Ağa Kapsu’na giderek Sekbanbaşı Ağa’ya giderek yeniçerileri şikâyet ettiler: “*Ma’lûm-ı devletiniz oldukda bunların def’iyle cümleyi mesrûr boyurmanız recâ vü niyâz olunur.*”¹⁷ Birçok yemenici esnafının yeniçeri ortasının yoldaşı olması ise dikkat çekicidir. Yoldaşlık ilişkisine rağmen bu esnafın, yeniçerileri şikâyet etmeleri artık aralarındaki iplerin koptuğuna işaret etmektedir. Ayrıca ekonomik alanlar üzerinde hak iddia eden yeniçeri ortaları arasında arbedeler yaşanması çatışmaların gündelik yaşamın canlı ve mikro deneyimlerini örnekler niteliktedir.¹⁸

Osmanlı çarşıları yine esnafın canlı deneyimlerinin yakalanacağı yerlerdi. Wittman şunları aktarır: çarşı polisi, ibret olması için hile yapan esnafı teşhir ediliyordu. Hile yapan esnaf, buldukları yerde falakaya yatırılıyor ya da para cezasına çarptırılıyordu. Ayrıca yine ceza olarak hileli tartıları imha ediliyordu.¹⁹ Wittman, fırıncıların yaptığı hilelere karşı uygulanmakta olan bir cezadan şöyle bahsetmektedir: “*örneğin ekmeğin gramajını düşüren ya da kalitesiyle oynayan fırıncılara ceza olarak herkes görsün diye kulağının dükkân kapısına çivilendiğini söylemek yerinde olur.*”²⁰ Kısacası 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başlarında para cezası, hileli tartıların imhası veya teşhir ederek caydırma gibi cezaların yanı sıra falakaya yatırma ve kulağından dükkân kapısına çivileme gibi bedensel cezalar mevcuttu. Ağır cezalara rağmen esnaf bu gibi deneyimler içinde yer almaya devam ettiler. Burada esnafın hile yapmasını bu dönemde yaşanan ekonomik krizin bir sonucu veya krize verilen tepki olarak değerlendirmek mümkündür.

Esnafın gündelik yaşamında sıradan ve rutin deneyimlere müşterilerle girilen ilişkilerde rastlanmaktadır. Müşteri kadınların el, kol, başla yaptıkları jestler, mimikler, flörtleşmeler gündelik yaşamın rutinleriydi.²¹ Sıradışı yakışıklı bir tüccarın müşterileri olan kadınları cezbederek alışveriş yapmalarını sağlamasını C. Oscanyan, *The Sultan and His People* adlı kitabında anlatmaktadır:

“Bu pazarlar her statüden Türk kadınlarının favori yerlerindendi ve küçük bir işve (coquetry) adil satıcılarla kendini göstermezdi, sıra dışı yakışıklı tüccar onları

17 Cabi, *age.*, C II, s. 903.

18 Cabi, *age.*, C II, s. 903.

19 William Wittman, *Osmanlı’ya Yolculuk, 1799-1800-1801: Türk Ordusu ve İngiliz Askeri Heyeti İle Birlikte Küçük Asya, Suriye ve Çöl Yoluyla Mısır’a Yolculuk*, çev. Belkis Dişbudak, ODTÜ Yayınclık, Ankara 2011, s. 20.

20 Wittmann, *age.*, s. 20.

21 Oscanyan, *age.*, s. 296.

ayarttuğında tam anlamıyla en önemsiz şey için bile tüm o yeri altüst ederlerdi. Bu durumlarda flört, gizli buluşma (assignation) ve tüm diğer romantik eğlenceler mümkün olurdu.”²² ,

Gündelik yaşamın ipuçları çarşılar dışında kahvehaneler gibi yerlerde görülebilmektedir. Oscanyan, kahvehanelerde en aktif ve meşgul olan kişilerin berberler olduğunu yazmaktadır. Berberler sadece tıraş ve tarama yapmıyorlardı. Aynı zamanda hacamat ve diş çekme gibi işleri de yapıyorlardı.²³ Kısacası bu yerler, uzmanlaşmış homojen ve standardize olmayan, aksine iç içe geçmişliklerin icra edildiği yerledi. Muhtemelen eğlenmek, sosyalleşmek gibi nedenlerle kahvehaneye gidenlerin bir kısmı berberlerin, berbere gidenlerin bir kısmı ise kahvehanelerin müşterisiydiler. Gündelik yaşam, traş olmak için berbere gidenler ile kahvehaneye gidenlerin karşılaşmalarına, geçerken selamlaşmalarına veya selamlaşmamalarına sahne oluyordu.

Sonuç olarak, her ne kadar gündelik yaşam tarihi hem iş hem de iş dışı deneyimleri kapsasa da bu makalede daha çok esnafın gündelik yaşamının iş boyutu dikkate alınmıştır. Konunun iş dışı alanları da dikkate alınarak daha fazla çalışma yapılması ise bütünlük açısından önem taşımaktadır. Eğer Osmanlı tarih yazımı, olay-merkezli tarihcilikten, aktörlerin deneyimlerini esas alan bir tarih yazımına doğru yol alırsa, tarihte sesleri kaybolmuş olanların özellikle sıradan insanlarınkileri yakalamak daha fazla mümkün olacaktır. Usta-çırak, usta-kalfaların iş ve iş dışı rutin deneyimleri, boş zaman aktiviteleri, çarşıda, pazarda müşteriyle girilen ilişkiler, jestler, mimikler, arka plan aktiviteleri ile dönemin realitesinin yakalanması mümkündür. Gündelik yaşam tarihi, realiteyi daha fazla yakalamayı hatta kamusal alanda yüz yüze ilişkileri, esnaf açısından atölye ve dükkânlardaki yakın ama çoğunlukla hiyerarşik ilişkileri ve aynı zamanda hiyerarşilerin farklı eylemlerle nasıl kırıldığını iç dinamikleri dikkate alarak göstermekle Osmanlı tarih yazımına yeni bir soluk getirme potansiyeline sahiptir. Her ne kadar aşağıdan yukarıya tarihcilik, mikro tarih ve gündelik yaşam tarihi eski popülaritesini kaybetmiş olsalar da değişen konjektürde bu tarz tarih yazımını yeniden ve yeniden üretebilmektedir. Bireylerin

22 C. Oscanyan, *The Sultan and His People*, Derby & Jackson, New York 1857, s. 295-296.

23 Oscanyan, *age.*, s. 319. Berberler hakkında örneğin bkz. Nalan Turna, “Ondokuzuncu Yüzyıl İlk Yarısında İstanbul’da Berber Olmak, Berber Kalmak”, *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarih Enstitüsü Yakın Dönem Tarih Araştırmaları Dergisi*, sy. 9, 5/2006, s. 171-188; Serdar Furtuna, “The Barber’s Mirror: An Observation on Ethno-Religious Divison of Labour Through Barbers of The Late Eighteenth To Mid-Nineteenth-Century Ottoman Empire: In The Capital And Provincial Centres”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2015.

yaşadıkları yapıdan ne kadar bağımsız oldukları ve ne kadar seçim yapabildikleri, koşullarına ne kadar adapte oldukları, baskıya hangi taktiklerle direndikleri, kolektif olanı ne kadar belirledikleri üzerinde durulması gerekmektedir. Konuyu daha mikro bakmak daha fazla realitenin yakalanmasına, resmi olanın arkasındaki resmi olmayan hikâyelerin yakalanmasına olanak sunabilmektedir.

Kaynaklar

Başkanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri (BOA)

BOA, Sadâret Mektubî Kalemi Umûm Vilayet (A.}MKT.UM.), 466/46.

BOA, Sadâret Evrakı Mektubî Kalemi (A.}MKT.), 145/6.

BOA, Meclis-i Vâlâ (MVL.), 838/82, 942/34.

Diğer Kaynaklar

Cabi Ömer Efendi, *Cabi Tarihi (Tarih-i Sultan Selim-i Salis ve Mahmud-ı Sanî): Tahlil ve Tenkidli Metin*, C II, haz. Mehmet Ali Beyhan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003.

Darnton, Robert, “İşçiler Ayaklanıyor: Saint-Séverin Sokağı’nda Büyük Kedi Katliamı, *Büyük Kedi Katliamı: Aydınlanma Fransa’sında Düşünceler, İnanışlar*, çev. Mustafa Yılmaz, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2017, s. 87-115.

de Certeau, Michel, *The Practice of Everyday Life*, University of California Press, Berkeley 1984.

Eley, Geoff, “Foreword,” In *The History of Everyday Life: Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*, ed. Alf Lüdtke, Princeton University Press, Princeton 1995, s. vii-xiii.

Furtuna, Serdar, “The Barber’s Mirror: An Observation on Ethno-Religious Division of Labour Through Barbers of The Late Eighteenth To Mid-Nineteenth-Century Ottoman Empire: In The Capital And Provincial Centres”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2015.

Kafadar, Cemal, “Yeniçeriler ve Osmanlı Döneminde İstanbul’un Ayaktakımı: Yok Yere mi Asiydiler?” der. Baki Tezcan, Karl K. Barbir, çev. Zeynep Yelçe, *Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu: Norman Itzkowitz Armağanı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul 2012, s. 135-162.

Lefebvre, Henri, *Everyday Life in the Modern World*, Routledge, New York 1984.

Lüdtke, Alf, “Introduction: What is the History of Everyday Life and Who Are Its Practitioners?” In *The History of Everyday Life: Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*, ed. Alf Lüdtke, Princeton University Press, Princeton 1995, s. 3-40.

Oscanyan, C., *The Sultan and His People*, Derby & Jackson, New York 1857.

Quataert, Donald, “Janissaries, Artisans and the Question of Ottoman Decline,”

In *Workers, Peasants and Economic Change in the Ottoman Empire 1730-1914*, ed. Donald Quataert, Istanbul, Isis Press 1993.

Port, Andrew I, “History from Below, the History of Everyday Life and Microhistory,” *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 2nd edition, Vol. 11, s. 108-113.

Scott, James C., *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*, Yale University Press, New Heaven, London 1990.

Sennett, Richard, *The Craftsman*, Yale University Press, New Haven 2008.

The Everyday Life Reader, ed. Ben Highmore, Routledge, London and New York 2002.

Turna, Nalan, “Ondokuzuncu Yüzyıl İlk Yarısında İstanbul’da Berber Olmak, Berber Kalmak”, *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarih Enstitüsü Yakın Dönem Tarih Araştırmaları Dergisi*, sy. 9, 5/2006, s. 171-188.

_____, “Yeniçeri-Esnaf İlişkisi: Bir Analiz”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Ticaret Hayatı*, ed. Fatmagül Demirel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 21-42.

Wittman, William, *Osmanlı’ya Yolculuk, 1799-1800-1801: Türk Ordusu ve İngiliz Askerî Heyeti ile Birlikte Küçük Asya, Suriye ve Çöl Yoluyla Mısır’a Yolculuk*, çev. Belkıs Dışbudak, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2011.

